

Міністерство культури
та інформаційної політики
України
Національний
історико-культурний
заповідник «Качанівка»

Садиба: генезис в часі і просторі

Збірник наукових праць за матеріалами конференції
40-річчю Національного історико-культурного заповідника
«Качанівка» (1981-2021) та 250-річчю заснування качанівської
дворянської садиби (1772-2022) присвячується

Випуск 2 (8)

НІЖИН – 2022

УДК[72:94(4)]«17/19»

Ф 79

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного історико-культурного заповідника «Качанівка»
(протокол № 2 від 13.09.2022 р.)

Відповідальні за випуск: **Буренко В.Б., Шевченко І.М.**

Редагування: **Шевченко І.М.**

Макетування, верстка: **Лисенко Н.М.**

Фонове зображення обкладинки: мармурова скульптура лева з геральдичним щитом (XIX ст.) – логотип Національного історико-культурного заповідника «Качанівка»

- С 14 **Садиба: генезис в часі і просторі:** збірник наукових праць за матеріалами конференції 40-річчю Національного історико-культурного заповідника «Качанівка» (1981-2021) та 250-річчю заснування качанівської дворянської садиби (1772-2022) присвячується / відп. за вип. В.Б. Буренко, І.М. Шевченко – Ніжин: Видавець ФОП Лисенко М.М., 2022. – Випуск 2 (8) – 164 с.

До збірника увійшли матеріали VIII Качанівських читань «Садиба: генезис в часі і просторі», присвячені 40-річчю Національного історико-культурного заповідника «Качанівка» (1981-2021) та 250-річчю заснування качанівської дворянської садиби (1772-2022)

Матеріали розраховані на науковців, музеєзнавців, краєзнавців, викладачів, студентів і всіх, хто вивчає і цікавиться вітчизняною культурою.

За зміст статей, достовірність інформації, посилань і коментарів відповідальність несуть автори (автор)

УДК[72:94(4)]«17/19»

© Автори статей, 2022

З М І С Т**Тетяна Герасимчук, Лілія Свінціцька**

Історико – архітектурні дослідження садиби Крупенських
в с. Кривчик Кам'янець – Подільського району
Хмельницької області.....5

Марія Вельгій

Палац у Золотому Потоці – маєток родин
Ольшевських – Гневошів..... 15

Надія Кукса

Замчище Хмельницьких у Суботові в
архітектурно – археологічних студіях середини
XX – початку XXI ст. 24

Алла Перепелиця, Світлана Павлова

Курінь гетьманської варті в резиденції Б. Хмельницького
у Чигирині (1648 – 1678 рр.).....30

Юрій Клименко, Алла Григоренко

Зміни у плануванні Шарівського
парку (Харківська обл.) 40

Світлана Половнікова

Аркадій Павлович Шелухін – перший директор
Музею українських старожитностей
імені В.В. Тарновського 48

Ольга Гейда

Священники Парафіївської Миколаївської церкви
в долі Качанівки.....57

Наталія Самохіна

Музейний лекторій. Подорож до Національного
Історико – культурного заповідника «Качанівка»..... 70

Марина Будзар

Тарновські в его – документах родини Галаганів 77

Надія Товстоляк

Г.С. Тарновський і його родина..... 95

Марина Пономаренко

Зв'язки Григорія Степановича Тарновського
з творчою інтелігенцією 109

Людмила Ключко

Ландшафтні райони качанівського парку.
Особливості та їх характеристика 117

Катерина Кравченко

Наукове комплектування фондів: колекція
порцеляни XIX – поч. XX ст. з Канади..... 127

Ольга Дуб

Роль Деніса Мак – клера в будівництві
південно – східної Волині 136

Станіслав Бушак

Образ козака Мамає в мистецькій техніці сюжетної
витинанки (в творчості Миколи Теліженка) 147

Відомості про авторів 159

УДК: 929.7(477):82-94

Марина Будзар
(Київ)

ТАРНОВСЬКІ В ЕГО-ДОКУМЕНТАХ РОДИНИ ГАЛАГАНІВ

У статті розглянуто, як саме в джерелах особового походження або его-документах з фамільного архіву Галаганів – листуванні, щоденниках тощо – відображені довгорічні контакти між цим сімейством і родиною Тарновських з метою вивчення комунікаційних практик, традиційних для консолідованої регіональної спільноти дворянства Лівобережної України.

Ключові слова: Тарновські, Галагани, его-документи, українське дворянство, Лівобережна Україна.

Актуальним є вивчення відомих в історії України дворянських родів через функціонування мережі соціокультурних контактів, що сприяла об'єднанню регіональних спільнот, зокрема – дворянства Лівобережної України, яке переважно складалося з нащадків козацької старшини, котрі консолідовано діяли впродовж більше ніж 200 років. Дворянські родини Лівобережжя були об'єднані як територіально (завдяки земельним статкам у межах колишньої Гетьманщини – Полтавської та Чернігівської губерній), так і через численні шлюби, що уклалися впродовж XVIII–XIX ст., і чинник земляцтва, який підсилював у них відданість «Україні лівого берега Дніпра», як називав цей регіон у листуванні Григорій Павлович Галаган – один з найпомітніших представників місцевого панства.

Саме за его-документами – джерелами особового походження (щоденниками епістолярієм тощо) – з архіву Галаганів, що становлять вагому його частку, можна відтворити зв'язки цієї родини з іншими сімействами консолідованої спільноти дворянства Лівобережної України – Кочубеями, Маркевичами/Марковичами, Лизогубами, Милорадовичами, Скоропадськими та іншими. Вагоме місце у комунікаційній мережі Галаганів посіли особи з роду

Тарновських. Ці контакти існували на усіх рівнях – генеалогічному, економічному, інтелектуальному, приватно-повсякденному.

Останніми роками зацікавленість питанням взаємодії сімейств Ґалаганів і Тарновських зростає. Передусім у фокусі уваги перебувають ті особи, котрі належали до одного покоління та були світоглядно близькими. Це Василь Васильович Тарновський-старший (1817–1866) і Григорій Павлович Ґалаган (1819–1880). Зокрема, Т. Литвинова, послідовна дослідниця проблеми соціальної активності дворянства Лівобережної України [15], зазначала, що «потенціал їхньої епістолярної спадщини не тільки до кінця не вичерпаний, а й не введений повністю до наукового обігу...» [14, с. 315]. Листуванням, зокрема, й з архіву Ґалаганів, скористалася Н. Товстоляк для характеристики діяльності Василя Тарновського-старшого у справі емансипації селянства межі 1850-х – 1860-х рр. [20]. Є. Ковальов і Т. Терещенко, оприлюднивши кілька листів Василя Тарновського до Григорія Ґалагана 1861 р., наголосили на важливості довгорічних контактів цих людей і значущості переписки між ними за часів селянської реформи [12].

Але документи, наявні у ґалаганівському архіві, дозволяють з'ясувати, які фактори впливали на їхні контакти в той чи інший час, зрозуміти, коли ця комунікація була найбільш інтенсивною та які наслідки мала для життєдіяльності українського суспільства.

Тому *метою статті* є аналіз того, як саме у листах і щоденниках Ґалаганів репрезентовані багаторічні контакти цієї родини з особами з сімейства Тарновських заради вивчення комунікаційних практик, традиційних для українського дворянства в цілому.

Родини Тарновських і Ґалаганів осіли на землях Лівобережної України у різний час (нащадки Івана Ляшка мали земельні маєтки у Прилуцькому полку з 1780-х рр. [19, с. 55], а Гнат Ґалаган отримав полковничий уряд у місті Прилуки після 1714 р. [13, с. 319], але вже у другій чверті XVIII ст. діяли в одному комунікаційному полі, хоча згадки про їхні зносини цього періоду відклалися передусім не в его-документах, а в паперах судочинства. Хоча розгляд цих документів виходить за межі нашої теми, вони варті хоча б короткого аналізу, першочергово тому, що

характеризують позиції цих сімейств у регіональній спільноті того часу за шкалою «свій»/«чужий».

Мова йтиметься про конфлікт, що розпочався під стінами Свято-Троїцького Густинського монастиря у червні 1734 р. під час з'їзду місцевого панства на свято Трійці з суперечки слуг – старости Галаганів Коляди і візничі Тарновських – через стоянку екіпажів перед монастирською брамою. Служник удови бунчукового товариша Степана Васильовича Тарновського Агафії Степанівни, уродженої Бутович [19, с. 56], відмовився звільнити шлях для коляски дружини прилуцького полковника Гната Івановича Галагана Олени Олександрівни, уродженої Тандрини (в першому шлюбі – Олександрович) [17, с. 221], а під час розпочатої бійки брат Олени Галаган Петро Тандрини напав на сина Тарновських Якова, котрий боронив свого слугу. Агафія Тарновська у скарзі на ім'я князя О.І. Шаховського, очільника «Правління Гетьманського Уряду» писала: «...вдарил в шоку, займаючи виска, а потом в поребра так сына моего жестоко вдарил, что сын мой впал на землю, и его лежачего [...] хотел он, Петро, з другими бити сына моего, от которого бою [...] посторонние люди сына моего оборонили...» [24, арк. 1зв.]. Інцидент отримав нетривіальне продовження – до нього долучилися представники роду Горленків, і вже полковниця прилуцька звернулася до Генеральної канцелярії зі скаргою на Степана Якимовича Горленка за те, що у застільній бесіді той прискіпався до Петра Тандрини: «...якого-де ты родства и чий сын? И за что-де ты з Тернавским у монастыря ссорился? Он де сын отческий, к тому ж и свойственный мой...» [13, с. 324]. Коли ж Тандрини заявив, що ані про спорідненість, ані про батьків зараз говорити даремне, «...то он, Горленко, зараз за тое учал брата моего бранить матерно, называя нечистого ложа сыном, а после вдарил его в щеку...» [Там само]. Взаємні обвинувачення тривали й наступного, 1735-го року. Зокрема, 18 березня² в черговій скарзі на ім'я О.І. Шаховського Агафія Тарновська живописала, як той самий Петро Тандрини у лютому місяці напав

---

² Усі дати в тексті подано за старим стилем літочислення – Юліанським календарем.

на управителя прилуцького двору Тарновських Височина «посеред міста Прилуки», бив його нещадно й ледь не до смерті, від чого той довго не міг оговтатися, а «в доме моем чрез той его, Тандрины, побой без господаря немалое деется разорение...» [24, арк. 1]. Зауважимо, що А. Тарновська закидала Галаганам зловживанням своїм соціальним статусом: «старшина полковая прилуцкая боится Игната, полковника прилуцкого, и [...] гневу госпожи полковницы прилуцкой...» [24, арк. 2]). Також можна припустити (хоча одна справа й не є приводом для узагальнення), що на початок 1730-х рр. Галагани (попри свій вплив у місцевій спільноті) залишалися чужими, «прийшлими» для локального панства, людьми без місцевого коріння, на що вказує хоча б відголосок протистояння між Горленками, котрі як «мазепинці» втратили і землі, і колишній вплив, і Галаганами, які піднялися соціальної драбиною завдяки тому, що Гнат Галаган став на бік Петра І.

Набагато глибше контакти між Галаганами і Тарновськими віддзеркалені в особистих наративах 1-ї половини ХІХ ст., що дозволяють відтворити насамперед спілкування помісного панства у межах замських помість, які саме тоді остаточно визначилися як багатофункційні комунікаційні центри. Це передусім маєток у Качанівці, що з початку 1820-х рр. завдяки Григорію Степановичу Тарновському оновив свій статус і як економія, і як культурний осередок, і дідичні володіння Галаганів у селах Дігтярі та Сокиринці, де у 1825–1829 рр. зусиллями братів Петра Григоровича й Павла Григоровича Галаганів відповідно було розбудовано класицистичні садибні комплекси. Якщо в «Списку всім знайомим» [6], що склав Петро Григорович Галаган у 1818 р., фігурує лише представник так званої «полтавської гілки» роду Тарновських – Володимир Васильович Тарновський, статський радник, суддя Полтавського Генерального суду [19, с. 74], і це невипадково, тому що саме тоді Петро Галаган служив у Полтаві, то з 2-ї половини 1820-х рр. зміст фамільних авто-наративів, передусім епістолярію, засвідчує розгалужені контакти – від господарчих до повсякденно-родинних – між родинами Петра і Павла Галаганів і Тарновськими, як власниками Качанівки, так і іншими представниками роду.

Приміром, з листів Петра Галагана до брата Павла 2-ї половини 1820-х р. узаємо про часті візити до Качанівки й гостювання впродовж кількох днів в маєтку, також обговорювалися питання улаштування паркових зон у Дігтярях, Сокиринцях і Качанівці чи господарчі плани. У листі Петра Галагана братові за 7 березня, йдеться, серед іншого, про майстра ландшафтного дизайну Й.-Е. Бістерфельда, запрошеного Галаганами для планування садів в їхніх садибах, котрий перед тим опікувався парком у полтавському маєтку О.С. Милорадовича Вороньки: «Бистерфельд с дочерьми также у меня; он сам один поехал к Григорию Степ[ановичу]. Что-то ему не нравятся Вороньки, кажется по всему, он будет наш...» [21, с. 71]. В листі від 18 квітня 1830 р. Петро сповістив Павла про пропозицію заснування цукрового заводу «на паях» від дійсного статського радника О.І. Маюрова, чоловіка Олени Василівни Кочубей, яка, так само, як її брати Василь, Дем'ян, Олександр, Аркадій, мала родові земля на Полтавщині та Чернігівщині (зокрема, маєток у селі Тиниця): «...в компании должно быть только четыре участника, или хозяина, а более не принимать. Он предлагает мне, тебе и Григорию Степановичу, что касается до меня, я бы сей час приступил, ибо сие заведение может принесть существенную пользу» [21, с. 91]. Зауважимо, що землі, які були у власності Г. С. Тарновського й Галаганів (економії в Парафіївці та Ічні), розташовувалися поряд, це підживлювало господарчі контакти родин.

Особи з роду Тарновських з'являються на сторінках юнацького щоденника – «Журнала» – Григорія Павловича Галагана, створюваного ним у 1836–1841 рр. Передусім це уривчасті згадки про родину Петра Васильовича Тарновського, двоюрідного брата Г.С. Тарновського, поміщика Прилуцького повіту, котрий породичався з Галаганами через шлюб із з троюрідною сестрою автора «Журнала» Олександрою Павлівною, уродженою Милорадович (її батько, Павло Антонович Милорадович, був братом бабці Григорія, Ірини Антонівни Галаган) [18, с. 521–522]. Приміром, під 7 липня 1836 року Г. Галаган записує розмову з Катериною Василівною Маркевич, уродженою Лобисевич, дружиною його двоюрідного брата Михайла Маркевича, котра кепкує з

влюбливості 17-річного родича і його черговим захоплення Уляною, дочкою П.В. і О.П. Тарновських: «Скажи мне откровенно, правда ли, что ты был когда-то немного занят Улинькою Т.?». Я крепко покраснел. «Итак, берегись, – говорит она, – потому что, может быть, ее привезут сюда с некоторыми видами». После того мы много смеялись над моею прежнею глупостью...» [1, с. 44]. Нерідко на сторінках «Журналу» постає Григорій Степанович Тарновський, котрий, попри досить саркастичну заувагу – «молодой человек 50 лет» [1, с. 39] – викликав у автора щоденника неприховану зацікавленість – від юнацького неприйняття зайвої опіки («Вообще я замечаю в Тарновском ко мне некоторый тон покровительства, который мне очень не нравится...» [1, с. 151]) до прагнення бути в його товаристві «на рівних» («Сегодня я еду один обедать к Тарновскому, каково-то обойдется он со мною? Я был у Тарновского. Там много обедыло, и все у меня шло хорошо...» [Там само]). У «Журналі» Г. Галагана Г.С. Тарновський зображений третейським суддею у сварці між Іваном Михайловичем і Єлизаветою Петрівною Скоропадськими, власниками маєтку у Тростянці, їхніми симпатиками поміж місцевого панства й Федором Васильовичем Чижовим, наставником юного Григорія Галагана, дружнім з усією його родиною, чому ця історія торкнулася і Катерини Василівни Галаган (ст.)³. Приводом для конфлікту стала публікація Ф. Чижовим за враженнями від своєї першої поїздки в Україну до Галаганів нарисом «Письмо петербургского жителя из Ромен в Кострому», де автор досить критично змалював провінційне українське панство, акцентувавши претензійність, зарозумілість, неприродність поведження деяких з присутніх на Іллінському ярмарку в Ромнах, куди зазвичай з'їжджалися власники навколишніх маєтків. Попри те, що імен у статті не названо, І. Скоропадський упізнав себе в одному з персонажів і запрогнув виступити зі спростуванням думки Ф. Чижова, на що відгукнувся, з метою догодити І. Скоропадському, поміщик села

---

³ Вживаємо позначку ст. – старша – біля імені матері Г. П. Галагана Катерини Василівни Галагана уродженої Гудович, і мол. – молодша – біля імені його дружини Катерини Василівни Галаган, уродженої Кочубей, для розрізнення їх.

Пирогівці Прилуцького повіту Степан Степанович Карпинський, підготувавши відповідь – «Антикритику» на статтю («критику») Ф. Чижова. В «Антикритиці» йшлося не лише про Ф. Чижова, але й про інших мешканців і відвідувачів Сокиринців, його добрих друзів, зокрема, й про Миколу Андрійовича та Михайла Андрійовича Маркевичів, двоюрідних братів Г. Галагана. В січні 1839 р. 20-річний Григорій у розпачі писав у щоденнику, що в статті С. Карпінського «говорится с ужасными насмешками о Ф[едоре] Вас[ильевиче], Мишу называют животным, наш дом – негостеприимным, куда не заходит запоздалый путник. Это еще бы была не беда! Черт с ними! Но [...] в этой статье было помещено много насмешек на маменьку (которая так невинна в этой мерзкой истории). Когда я вздумую, что эта статья была читана у Григория Степановича, при всех, что Григ[орий] Степ[анович] упрашивал вычеркнуть то, что было написано о маменьке, то я готов выйти из себя...» [1, с. 77]. Подробиці втручання Г.С. Тарновського в інцидент узаємо з листа Миколи Андрійовича Маркевича від 3 лютого 1839 р. до Катерини Василівни Галаган (ст.) з маєтку Турівка до Петербургу, де вона тоді жила з дітьми. У листі красномовно описано перепалку, що сталася 9 грудня 1838 р, коли в Качанівці, як щороку, зібралися численні гості на іменини Анни Дмитрівни. «Голос Ив[ана] Михайловича, – писав Микола Маркевич, – покрывал все голоса. Он ругал Вас, Мишу, Гришу, Машинку, покойного дядиньку и, наконец, меня, а я тогда, когда статья писалась, знаком еще не был с Федором Васильевичем...» [11, арк. 403]. Коли сварка досягла апогея – Петро Григорович Галаган захистив невістку, на що І.М. Скоропадський вилаяв його «сучим сином», – у справу втрутився Г.С. Тарновський, мовивши, за переказом Миколи Маркевича Катерині Галаган, що «статью против Федора Васильевича писал дурак и негодяй. Что он первый всегда бывал и будет бывать у Вас в доме, что он не только за удовольствие, но и за честь считает знакомство с Вами; и что написание пасквиля на женщину всеми уважаемую и любимую, на женщину, отягченную заботами о детях и печальями по муже – это дело постыдное и подлое...» [Там само]. Г.С. Тарновський встав на захист К.В. Галаган – сусідки, далекої родички, удови, коли вона того потребувала,

в очах її родичів він постав оборонцем чеснот цієї жінки. Тому, можливо, не випадково, через рік після історії про те, як посварилися Іван Михайлович і Федір Васильович, К. В. Галаган запропонувала подружжям Тарновських почесні ролі весільних батьків на церемонії шлюбу своєї доньки Марії Павлівни з Павлом Євграфовичем Комаровським, що відбулася наприкінці жовтня 1840 р. у Сокиринцях. Про це також повідомив і Г. Галаган: «Накрыт был маленький стол белой скатертью, на нем стояла свеча и лежали образа. За столом стояла маменька и посаженные: с ее стороны – Петр Григорьевич и Анна Дмитриевна...» [1, с. 159]. Весільні батьки були також, разом із братом і матір'ю нареченої, свідками однієї з найінтимніших подій церемонії – моменту, коли Марія Галаган зайшла до склепу з тілом померлого 6 років до того батька, Павла Григоровича Галагана [1, с. 160].

Свідoctва про сталі зв'язки Галаганів з мешканцями Качанівки знаходимо в родинних паперах 1840-х – 1850-х років. Приміром, повертаючись навесні 1843 р. з першої закордонної мандрівки, Г. Галаган у декількох листах повідомляв матері, що він обов'язково виконає прохання Г.С. Тарновського щодо купівлі музичних інструментів, прагнучи зробити все якнайкраще: «Поручение Г.С. Тарновского надобно будет исполнить или в Франкфурте, или в Праге, а я не буду в Вене, и потому пусть не взыщет, если не будут венские инструменты. Впрочем, могут быть и венские, только не в Вене куплены» [16, с. 135], але хвилювався через власну некомпетентність: «...постараюсь исполнить поручение как могу лучше, но не могу ручаться за достоинства инструментов – меня могут обмануть, как хотят» [16, с. 136].

У грудні 1853 – січні 1854 рр. у листуванні між родичами гаряче обговорювалася тема смерті подружжя Тарновських. Михайло Маркевич у листі до Г. Галагана, написаного наступного дня після події, 9 грудня, з сумом констатував: «Более 30 лет сряду в этот день вечером съезжались гости, в известный час входили в столовую, чинно усаживались перед нишем, смотрели в красный затылок капельмейстера и слушали музыку, как теперь вижу с правой стороны длинную трубку хозяина и слышу похвалы его Михайлу. И что же? в этой самой комнате раздается монотонное

чтение псалтыря, перерванное литией и вечной памятью...» [7, арк. 1]. Брати Маркевичі (і Михайло, і старший – Микола) мали смак до листування, ось і в цьому листі стисло викладено ставлення оточуючих до самих Тарновських і факту їхньої смерті – тут і використання белетристичних аналогій («Жизнь прожили как будто для Гоголя, умерли, чтобы разыгралось воображение Феваля, Сю, Дюма и всех представителей раздирающей литературы...»), і натяки на можливу неприродність такого швидкого обоюдного фіналу («...вообрази, даже между народом видно недоумение, у Анны Дмитриевны было воспаление, но Григорий Степанович был здоров»), і сентенції щодо смерті бездітних людей і жадібності спадкоємців («Бедные Григорий Степанович и Анна Дмитриевна умрут совершенно, при торжественном шествии еще наследники будут рассчитывать свою прибыль...») [7, арк. 1–1 зв.]. Також бачимо, наскільки загальновідомим було суперництво Григорія Тарновського і Петра Галагана, що М. Маркевич не зміг утриматися від кепкування: «Григорий Степанович нарочно умер, чтобы отнять у Петра Григорьевича последнюю отраду бранить его, согласись, что это бесчеловечно...» [7, арк. 2]. Сам Григорій Галаган більш стримано розповів про цю подію дядечку О. В. Кочубею у листі від 8 січня 1854 (з представниками цієї гілки роду Кочубеїв Галагани породнилися 1847 р. через шлюб Григорія з Катериною Василівною Кочубей), наголосивши на ставленні місцевої спільноти до померлих і висловивши жаль через гонитву за спадщиною: «Несмотря на некоторые недостатки бывших качановских помещиков, они имели и свои достоинства, и невольно делается грустно при виде пустого места, оставленного после гостеприимных соседей. Грустно также видеть то, как их смерть служила сигналом выхода на сцену самых низких страстей, которые выказались не в так называемом грубом классе, а в несправедливо называемом благородном...» [10, арк. 1]. З цього листа зрозуміло, що на той час вже існували дружні стосунки між Григорієм Павловичем Галаганом і Василям Васильовичем Тарновським-старшим. Г. Галаган схвально поставився до вибору головного спадкоємця, зробленому небіжчиком: «я знаю В.В. Тарновского как благородного и благонамеренного человека...» [Там

само]. В іншому листі, написаному приблизно рік по тому, описуючи селянські заворушення на Київщині весною 1855 р., так звану «київську козачку», він вказав на В. Тарновського – старшого як поміщика, котрий порозумівся з селянами: «у тех помещиков-малороссиян, как, напр[имер], В.В. Тарновского, которые живут в сближении с народом, восстаний почти нет...» [23, арк. 71зв.], хоча це було перебільшенням, насправді П.Г. Лебединцев зазначав, що збурення серед селянства було й у Потоках, маєтку В. Тарновського на Київщині, хоча військові команди тут не застосовувалися («Из Зеленек поехали 31 марта в с. Поток и Степанці, где крестьяне нанесли дерзости священнику за непочтение им указа о козачестве» [2, с. 32]).

Аналіз щоденників і епістолярію Г. Галагана за 1850-ті рр. доводить, що його дружні взаємини з внучатим небожом Г.С. Тарновського виникли вже до кінця 1840-х рр. У нотатках, датованих 21 березня 1850 р., Григорій Галаган повертається до подій попереднього, 1849-го, року, назвавши В.В. Тарновського – старшого серед свого найближчого оточення в Києві і давши йому досить детальну характеристику: він «умный, образованный, благонамеренный и в душе наш малороссиянин», він налагодив господарство в маєтку Г.С. Тарновського «в нравственном и материальном отношении», з ним відродно «беседовать о судьбе и участи нашего народа» [5, арк. 63в.]. Також у цьому записі є ґрунтовне пояснення тому, у якій царині діяльності і чому саме знайшли спільну мову ці люди: «...мы с ним много толковали и сошлись в мысли, что в настоящее время и при теперешних обстоятельствах существует лишь один выход для намерений распространения добра и поражения зла; этот один выход есть статистика. У нас нельзя писать книг, нельзя говорить речей и обращать посредством их людей к истине, пусть же заговорят за нас цифры и факты; в них еще может жить истина...» (підкреслення у тексті авторське. – М. Б.). [5, арк. 63в.]. Саме віра у статистику як інструмент накопичення доказів шкідливості кріпацтва сприяла налагодженню співпраці Г. Галагана й В. Тарновського з Д.П. Журавським, талановитим статистиком, послідовним прихильником скасування кріпацтва [12, с. 73]

впродовж 1-ї половини 1850-х рр., коли вони увійшли до складу утвореної 1851 р. Комісії для опису губерній Київського навчального округу. Після смерті Д. Журавського у 1856 р. саме Г. Галаган і В. Тарновський – старший стали виконавцями його заповіту, яким він «розпорядився використати майно, що залишиться після його смерті, для звільнення покріпачених селян...» [Там само]. Після 1861 р., коли мрія і небіжчика, і розпорядників його волі здійснилася, В. Тарновський і Г. Галаган розмірковували про необхідність передати ці гроші на справу «надання людям, особливо молодим, професійної освіти» [20, с. 190]. Після смерті друга у 1866 р. Г. Галаган самотужки реалізував цю ідею. Тема спадщини Д. Журавського залишалася актуальною у листуванні Г. Галагана і В. Тарновського – старшого, приміром, лист від 24 квітні 1866 року (у грудні якого В. Тарновський – старший помер) майже цілком присвячено питанню отримання дружиною статистика, О.П. Журавською, відсотків з його капіталу, прижиттєвою власницею якого вона була [27, арк. 1–2].

Важливо зазначити, що в цілому в ego-документах 1858–1866 років досить повно відображено постійну взаємодію Г. Галагана і В. Тарновського часів підготовки й реалізації селянської реформи. Йдеться не лише про листи, якими обмінювалися вони самі впродовж зазначеного часу, але й про листування Г. Галагана з третіми особами, передусім, з дядечком О.В. Кочубеєм і дружиною, К.В. Галаган (мол.). У цих епістолярних комплексах висвітлено всі етапи здійснення реформи – від утворення губернських комітетів з селянської справи у 1858 р. (Г. Галаган і В. Тарновський були членами Чернігівського комітету) до роботи губернських з селянських справ присутствій (обидва були членами цих установ від уряду: В. Тарновський – у Полтаві, Г. Галаган – у Чернігові).

Оприлюднивши кілька листів В. Тарновського – старшого до Г. Галагана, датованих 1861 р., тобто часом апогею проведення реформи, Є. Ковальов і Т. Терещенко зауважили, що ці тексти «допомагають виявити й оцінити ту мережу соціальних комунікацій, яка відігравала важливу роль у реалізації Селянської реформи...» [12, с. 74], але такий висновок можна поширити на всі документи, в яких так чи інакше імена цих людей постали поряд. І

в листах Г. Галагана В. Тарновському, і в листах до інших людей, за умови згадки про нього, завжди фігурувало безліч постатей – це полтавські та чернігівські дворяни, петербурзькі чиновники, представники дворянства російських губерній та інші – та обговорювалися зловоденні питання. Приміром, у листі до О. Кочубея 25 червня 1858 р., тобто на самому початку реформаційних дій, Г. Галаган просить дядечка вплинути на дворян Борзнянського повіту, найвпливовішим поміщиком якого той був, щоб вони вибрали членом Чернігівського губернського комітету з селянської справи В. Тарновського – старшого: «Уверьте дворян, что гораздо выгоднее для их собственных польз, чтобы такой человек, как Тарновский, был бы депутатом от дворян, чем от правительства...» [23, арк. 86]. Насправді і Г. Галаган, і В. Тарновський стали членами цього комітету, але від уряду, а не від дворянства, можливо, через радикалізм їхніх позицій у справі реформи. Г. Галаган був послідовним у своєму бажанні: ще за півроку до листа О. Кочубею він мав у Петербурзі розмову з К.П. Шабельським, тоді – чернігівським губернатором – і, коли мова зайшла про вибір членів губернського комітету від уряду, назвав В. Тарновського – старшого. «Он сказал, – писав Г. Галаган В. Тарновському 28 січня 1858 р. – что сам уже думал об этом, и если вы не будете избраны панами, то он вам сделает свое предложение...» [25, арк. 2зв.]

Для Г. Галагана думка В. Тарновського – старшого, вочевидь, важила багато, тому, приміром, у першому ж листі, написаному ним дружині з тривалої поїздки до Петербурга в 1-й половині 1858 р., на початковому етапі реформи, від детально описав обговорення у Качанівці всіх ризиків і перспектив розпочатої справи: «с циркуляром министра в руках мы разбирали подробно и по пунктам все, что в настоящее время можно сделать хорошего, чего избегать, чему придерживаться...» [28, с. 25]. В. Тарновський, так само, як і дружина, був для Г. Галагана безумовним однодумцем, тому він використовував листи до них обох для поширення тієї інформації, яку волів донести до широкого загалу, тому, приміром, майже буквально співпадає розповідь про «розстановку сил» у владних колах імперії та про настрої дворянства російських губерній щодо дій уряду у листах дружині

та Г. Тарновському – старшого, написаних з інтервалом у 5 днів – 23 січня та 28 січня 1858 року [28, с. 32–33; 25, арк. 1–2].

Як до співника в одній справі звернувся Г. Галаган до В. Тарновського 20 березня 1859 р. на початку роботи в Петербурзі Редакційних комісій, де вироблялися засади селянської реформи: «Итак, приготовляйтесь к новым трудам. Пришло время, в которое мы себе не принадлежим, лишь бы было добро...» [26, арк. 23в.]. Так само у листі до О. Кочубея від 30 грудня 1860 р. він поставив знак рівності між собою та власником Качанівки, розповівши про реакцію полтавського й чернігівського дворянства на результати роботи Редакційних комісій: «Говорят, будто полтавский губ[ернский] предводитель пишет письмо прямо к государю от лица дворянства: он жалуется на малороссийских членов-экспертов, говоря, что один из них фабрикант, а другой брал до сих пор так мало повинности с крестьян, что ничего не потеряет от перемены...» [23, арк. 88]. Безумовно, йдеться про В. Тарновського – старшого як власника Парафіївського цукрового заводу і про Г. Галагана, котрий пишався своїм гуманним ставленням до селян-кріпаків.

Ще зазначимо, що у тих листах 1865 р. до О.В. Кочубея, де Галаган змальовував перші кроки земської реформи в Лівобережній Україні та вибори земських гласних у повітах, теж мовиться про В. Тарновського в описі виборчої кампанії в Борзнянському повіті: «Совсем не так происходило дело в Борзне, где все благодаря вашему орангутангу-предводителю шло путем интриги и обмана [...] Выборами управлял один Гамалея: выбраны в гласные В.В. Тарновский и Волк-Карачевский из людей грамотных, остальные все – мелкие дворяне, по большей части подозрительного свойства, и казаки [...] Одним словом, одна надежда на Тарновского, который слаб и болен, а без него не знаю, что будет в несчастном уезде...» [8, арк. 4]. Також у описі виборів до Чернігівського й Полтавського земств з листів до О.В. Кочубея Г. Галаганом було згадано деяких інших представників роду Тарновських, котрі долучилися до земської справи, – Андрія Петровича Тарновського, обраного земським гласним Козелецького повіту [8, арк. 3зв.], і Василя Петровича Тарновського,

прилуцького повітового предводителя дворянства у 1850–1862 рр., котрий балотувався у Прилуках, але не був обраний [9, арк. 4].

Як бачимо, у его-документах Галаганів 1850-х – 1860-х рр. відображено зближення між особами з цього сімейства, і родиною В.В. Тарновського – старшого, не останньою причиною чого стала світоглядне порозуміння між Григорієм Галаганом і Василем Тарновським – старшим.

Додамо, що спорідненість між цими сім'ями укріпилася ще й родичанням внаслідок шлюбу у 1859 році двоюрідного брата Г. Галагана Миколи Аркадійовича Рігельмана і доньки В. Тарновського Марії, перипетії якого теж відклялися в его-документах родини, зокрема у листах К.В. Галаган (ст.) до сина на початку 1859 р. 29 січня вона звернулася до нього з проханням врозумити М. Рігельмана, чиє залицяння, на її думку, затяглося: «Худо делает наш Николай А[ркадьевич] Риге[льма]н: если он только ухаживает за Мар[ией] Тар[новской], а потом отстанет. Я люблю Людм[илу] Влад[имировну], сказала бы Николаю, чтобы он это не делал, ты ему, мой душенька, скажи, жалко бедную девушку и родителей, да чем же она не партия ему?..» [22, арк. 14–14зв.]. А через два тижні вже писала синові про одруження племінника як про остаточне рішення: «Наконец наш Никола женится и, кажется, очень и очень хорошо, поздравь его от меня, он, я уверена, что будет счастлив, она благовоспитанная девушка и будет ему совершенно предана, дай Бог, чтобы он опекал ее, и оба они были бы счастливы...» [22, арк. 96–96зв.]. Вочевидь, що для цієї вже дуже літньої жінки, яка у своєму житті зналася з багатьма Тарновськими з різних поколінь, у такому шлюбі важливим є фактор зміцнення спорідненості між сім'ями, приміром, вона зауважила, що милу Марійку дуже любила, так, ніби мала передчуття, що та стане її небогою [Там само].

Документи особового походження з архіву Галаганів, датовані 1870-ми – 1880-ми роками – епістолярій та щоденники (йдеться передусім про папери Г.П. Галагана, після чиєї смерті у 1888 р. рід, власне, перервався), фіксують збережені контакти з Тарновськими, але не занадто близькі, можливо, дався взнаки розрив між поколіннями.

Приміром, проаналізовані записи з щоденника Г. Галагана 1882 р. засвідчують, що спілкування з представниками роду, у першу чергу з тогочасним власником Качанівки Василем Васильовичем Тарновським-молодшим, сином доброго приятеля автора, чи з Андрієм Петровичем Тарновським, двоюрідним братом небіжчика, поміщиком з Прилуччини, відбувалося як у Києві та дідичних маєтках, так і в Петербурзі. Найчастіше це короткі записи-констатації зустрічей з тієї чи іншою особою, взаємних візитів до Сокиринців, Качанівки тощо, за якими можна висувати, що старовинні маєтки залишалися важливими центрами комунікації і наприкінці XIX ст., а для їхніх власників нагальною була потреба обміну інформацією, серед іншого – щодо догляду за садибними парками. Приміром, у записі з Сокиринців від 13 червня читаємо: «Часам к трем приехали из Качановки Тарновские, Ек[атерина] Мих[айловна] Гессе и О. М. Олферьева, обедали и уехали поздно. Много с ними ходили, показывали сад...» [4, арк. 21], а з нотатки від 5 вересня дізнаємося, що В. Тарновський-молодший давав поради Г. Галагану та садівнику К. Гегеру щодо упорядкування парку у Сокиринцях: «мы с ним и с Гегером объездили весь парк, порешили во многих местах рубку, корчевку, проведение новой соединительной дороги и разные другие вопросы. После обеда Тарновский уехал...» [4, арк. 105–105зв.]. Дотепним є допис про обід у Петербурзі 10 травня з використанням метафоричної згадки про садибу в Качанівці: «Обедал в «Европейской гостинице», где тоже обедали Швебсиха, Маковские, Тарновский, эпизод из Качановского ковчега...» [5, арк. 130зв.]. Опрацювання фамільних паперів Галаганів останніх десятирічь XIX ст. триває, з них згодом дізнаємося більше про комунікацію між родинами цього часу, зокрема, про сімейну історію Миколи Аркадійовича та Марії Василівни Рігельманів.

На кінець зазначимо, що за документами з фамільного архіву Галаганів, передусім за джерелами особового походження – еґо-документами, прослідковується генеалогічні, майнові та інтелектуальні зв'язки між двома відомими родинами, що репрезентують стали регіональну спільноту – дворянство Лівобережної України, переважно козацько-старшинського походження. Ці папери

демонструють взаємодію представників різних поколінь Галаганів і Тарновських в історичній динаміці, унаочнюючи той факт, що контакти між родинами ставали тіснішими відповідно до укорінення їхніх представників у місцевій спільноті, зміцнення їхнього майнового й соціального статусу. Бачимо, що підґрунтям міжродинної комунікації був фактор спорідненості, але інтенсивність і інтелектуальна насиченість таких контактів визначалися особистими вподобаннями, теж поступово змінюваними – від суто сусідсько-господарського спілкування часів Григорія Степановича Тарновського та Петра Григоровича і Павла Григоровича й Катерини Василівни Галаганів до багаторівневої суспільно-значущої взаємодії Григорія Павловича Галагана й Василя Васильовича Тарновського – старшого під час реалізації важливих соціально-орієнтованих проєктів, передусім у справі емансипації селянства кінця 1850-х – першої половини 1860-х рр. Розгляд тривалих взаємин між родинами Галаганів і Тарновських дозволяє не лише заглибитися в сімейну історію цих представників української еліти минулих часів, але й проаналізувати комунікаційні практики, традиційні для консолідованої регіональної спільноти дворянства Лівобережної України у реаліях XVIII–XIX сторіч.

Література і джерела

1. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / упоряд. М. Будзар, С. Ковальов; ред. І. Колесник. К.: StreamARLine, 2020. – 248 с.
2. Записки протоієрея Петра Гавриловича Лебединцева о «козацине» 1855 года // Киевская старина. – 1900. Июль–август. – С. 1–50.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. І Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 79 Г.П. Галаган Щоденник на 1882, т. I, 144 арк.
4. ІР НБУВ. Ф. І Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 80 Щоденник на 1882, т. II, 235 арк.
5. ІР НБУВ. Ф. І Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 6932 Г.П. Галаган Записки на 1849 р., 7 арк.
6. ІР НБУВ. Ф. II Історичні матеріали. Оп. 1. Спр. 26272 Різні партикулярні папери Петра Григоровича Галагана. Список всім знайомим, 1 арк.
7. ІР НБУВ. Ф. III Листи. Оп. 1. Спр. 810 Мих. Андр. Маркевич – Г.П. Галагану, 9 грудня 1853, 2 арк.

8. ІР НБУВ. Ф. III Листи. Оп. 1. Спр. 10730 Г. Галаган – дядечку Кочубею, 23 квітня 1865, 4 арк.

9. ІР НБУВ. Ф. III Лист и. Оп. 1. Спр. 10731 Г. Галаган – дядечку Кочубею, 24 травня 1865, 4 арк.

10. ІР НБУВ. Ф. III Листи. Оп. 1. Спр. 11087. Г. Галаган – дядечку Кочубею, 8 січня 1854, 2 арк.

11. ІР НБУВ. Ф. 243 Маслов Василь Іванович. Оп. 2. Спр. 111 Листування М.А. Маркевича, 550 арк.

12. Ковальов Є., Терещенко Т. «...Пани, люб'язні народу»: репрезентація початку Селянської реформи 1861 року в листах Василя Тарновського (старшого) Григорію Галагану / Э. Ковальов, Т. Терещенко, – Київські історичні студії, – 2021. – №1(12). – С. 70–79. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.18>

13. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Галаганы / А. Лазаревский // Русский архив. – 1875. – Т. 1. – С. 318–325.

14. Литвинова Т. Ф. Епістолярні джерела в дослідженні селянської реформи 1861 р. / Т.Ф. Литвинова // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – 2009. – Вип. 3. – С. 306–343.

15. Литвинова Т. Ф. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект) / Т. Ф. Литвинова. – Дніпропетровськ: «ЛПРА», 2011. – 732 с.

16. «Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів / упоряд. Марина Будзар, Євген Ковальов; ред. І. Колесник. К. : StreamARLine, 2019. – 516 с.

17. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. I: 1 А–Д / В.Л. Модзалевский. – К., 1908. – 518 с.

18. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. III: Л–О / В.Л. Модзалевский. – К., 1912. – 776, [24] с.

19. Модзалевский В. Л. Малоросійський родословник. Т. V. Вип. 1 / В.Л. Модзалевский. – К., 1996. – 96, [2] с.

20. Товстоляк Н. М. В. В. Тарновський (1810–1866) у роки підготовки та проведення селянської реформи 1861 р. (за епістолярними матеріалами) / Н.М. Товстоляк // Сіверщина в історії України. – 2021. – Вип. 14. – С. 188-191.

21. Центральний державний архів України у місті Києві (далі – ЦДАУК). Ф. 1475 Галагани – поміщики. Оп. 1. Спр. 76 Листи Павлу Григоровичу Галагану від брата Петра Галагана про свої господарчі справи, 115 арк.

22. ЦДАУК. Ф. 1475 Галагани – поміщики. Оп. 1. Спр. 309 Листи Г. П. Галагану від матері Катерини Василівни про її життя за кордоном, 1822–1861, 177 арк.

23. ЦДІАУК. Ф. 1475 Галагани – поміщики. Оп. 1. Спр. 992 Листи Григорія Галагана до дядечка Кочубея, 136 арк.

24. Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського (далі – ЧІМ). Спр. 17-46/Ал 504. Справа за скаргою Агафії Тарновської на дружину прилуцького полковника Ігнатія Галагана. 1734–1735.

25. ЧІМ. Справа АЛ 504/41/2 Г. П. Галаган – В.В. Тарновському, 28 січня 1858, арк. 1–2

26. ЧІМ. Справа АЛ 504/41/3 Г. П. Галаган – В.В. Тарновському, 20 квітня 1859 арк. 1–2.

27. ЧІМ АЛ 504/41/4, Галаган – Тарновському, 24 квітня 1866, арк. 1–2

28. «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...»: листи Григорія Галагана до дружини / упор.: М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. – К. : StreamARLine, 2017. – 136 с